

Nuhbetü'l-Fiker'in Osmanlı Serüveninde Bir Halka: Ebûbekir el-Kaysarî'nin *Tavzîhu't-Tavzîh'i***

Mesut Çakır**

Eren Üçkan***

Öz

Muhtasar Hadis Usûlü telif ve tedris geleneğinde önemli bir yere sahip olan İbn Hacer el-‘Askalânî'nin *Nuhbetü'l-fiker* adlı eseri ve onun şerhi *Nüzhetü'n-nazar*, Osmanlı ilim dünyasında da kalıcı etkiler bırakmış, muhtasar şerh ve hâşiye literatürünün başlıca kaynaklarından olmuştur. Bu eserlerin Osmanlı medrese müfredatında yer bulması ise, özellikle Köprülüler döneminde Mısır ulemasıyla kurulan ilmî temasların etkisiyle, 17. yüzyıldan itibaren gerçekleşmiştir. Böylece *Nuhbe-Nüzhe* metinleri, Osmanlı hadis usûlü geleneğinde yeniden yorumlanan ve eğitim pratiğini şekillendiren temel kaynaklar hâline gelmiştir. Bu makale, bu geleneğin az bilinen halkalarından Ebûbekir el-Kaysarî'nin *Tavzîhu't-tavzîh* adlı şerhini ele almaktadır. Hicrî 1136'da telif edilen eser, yalnızca yazma nüshalarla günümüze ulaşmıştır. Nüsha farklılıkları, istinsah süreçleri ve eserin dolaşımı, Osmanlı hadis usûlü literatürünün işleyişine dair önemli ipuçları sunmaktadır. İnceleme, eserin hadis usûlü konularını açıklamaya yönelik kapsamlı yorumları, ayrıntılı râvi biyografileri, tabaka tespitleri ve zengin kaynak repertuvarını ortaya koymaktadır. Ricâl, coğrafya ve lügat kaynaklarına başvurması, klasik usûl tartışmalarını disiplinler arası bir bakışla zenginleştirdiğini göstermektedir. Makale, Kaysarî'nin şerhini, daha çok bilinen Ali el-Kârî'nin şerhiyle de karşılaştırmaktadır. Ali el-Kârî'nin eseri “hoca kitabı” görü-

* Bu makale, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda hazırlanan doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Hadis Anabilim Dalı, İstanbul/Türkiye, mcakir@fsm.edu.tr, orcid.org/0000-0002-0778-4157.

*** Doktora Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İstanbul/Türkiye, erenuckan1453@gmail.com, orcid.org/0000-0002-9516-2664.

nümünde iken, Kaysarî'nin çalışması talebe odaklı ve didaktik bir nitelik taşımaktadır. Böylece *Tavzîhu 'l-tavzîh*, Osmanlı hadis usûlü literatürünün çeşitliliğini ve klasik metinlerin farklı bağlamlarda yeniden üretimini yansıtan önemli bir örnek olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, *Nuhbetü'l-fiker*, Osmanlı ilim geleneği, Ebûbekir el-Kaysarî, *Tavzîhu 'l-tavzîh*.

A Link in the Ottoman Journey of *Nukhbat al-Fikar*: Abû Bakr al-Qaysarî's *Tawzîh al-Tawdîh*

Abstract

Ibn Hajar al-‘Asqalânî’s *Nukhbat al-Fikar* and its commentary *Nuzhat al-Nazar* occupy a central place in the tradition of hadith methodology and left a lasting impact on the Ottoman scholarly milieu, serving as one of the main pillars of the commentary and gloss literature. Their integration into the Ottoman madrasa curriculum, however, became fully established only from the seventeenth century onwards, particularly through scholarly exchanges with Egyptian scholars during the Köprülü era. Consequently, the *Nukhbat al-Nuzha* corpus emerged as a foundational component of Ottoman hadith methodology, shaping both the interpretation and pedagogy of the discipline. This article examines one of the lesser-known links in this chain: Abû Bakr al-Qaysarî’s *Tawzîh al-Tawdîh*. Composed in 1136 AH, the work survives exclusively in manuscript form. Variations among extant copies, the processes of transcription, and the circulation of the text provide significant insights into the functioning of Ottoman hadith scholarship. The analysis highlights the commentary’s comprehensive treatment of hadith methodology, including detailed explanations of technical discussions, biographical notes on transmitters, identification of transmitter layers (*tabaqât*), and an extensive use of source material. Its frequent engagement with works on rijâl, geography, and lexicography demonstrates a multidimensional approach that enriches classical debates with an interdisciplinary perspective. Furthermore, the article situates Qaysarî’s work in comparison with the better-known commentary of ‘Alî al-Qârî. Whereas al-Qârî’s commentary appears primarily as a “teacher’s manual,” Qaysarî’s *Tawzîh al-Tawdîh* is oriented toward students, offering a more didactic and accessible exposition. This study underscores the diversity of Ottoman hadith methodology and highlights how classical texts were continuously reinterpreted and transmitted within new scholarly contexts.

Keywords: Hadith, *Nukhbat al-Fikar*, Ottoman scholarly tradition, Abû Bakr al-Qaysarî, *Tawzîh al-Tawdîh*.

Giriş

Hadis usûlü, Hz. Peygamber'e nispet edilen rivayetlerin sened ve metin açısından incelenerek doğruluğunu ortaya koyan, bunları belirli ölçütlere göre tasnif eden ve değerlendirme yöntemlerini sistemleştiren ilim dalıdır. Bu sahada klasik dönemin en belirleyici eserlerinden biri olan İbnü's-Salâh'ın (ö. 643/1245) *'Ulûmi'l-hadîs* adlı çalışması, içerdiği kapsamlı terim listesi ve metot önerileriyle sonraki yüzyıllarda pek çok ihtisar ve şerh çalışmasına konu olmuş, ayrıca müstakil araştırmalara da ilham kaynağı teşkil etmiştir. Bu ilmî birikimin geç dönem temsilcilerinden olan İbn Hacer el-‘Askalânî (ö. 852/1449), *Nuhbetü'l-fiker* adlı eserinde hadis usûlü terimlerini sistemli ve özlü bir şekilde ele almış; ardından bu metni bizzat *Nüzhetü'n-nazar* adıyla şerh etmiştir. Bu metin ve şerhi, yalnızca öğretici yönleriyle değil, aynı zamanda hadis usûlündeki meseleleri ele alırken benimsedikleri bütüncül ve sistemli yaklaşımlarıyla da ilmî çevrelerde büyük takdir görmüştür. Özellikle hadis terimlerini tanımlarken bunların kapsamını, kullanım bağlamlarını ve ilmî işlevlerini açıklamaları, söz konusu eserlerin özgün tarafını oluşturmuş; böylece İbn Hacer'in bu metin ve şerhi, klasik hadis usûlünün temel başvuru kaynaklarından biri haline gelmiştir.

İbn Hacer'in 15. yüzyıl Memlük Kahiresi'nde telif ettiği *Nuhbetü'l-fiker* ve şerhi *Nüzhetü'n-nazar*'ın Osmanlı ilim geleneğine intikali, telifinden kısa bir süre sonra gerçekleşmiş olsa da bu sürecin yaygın ve sistemli bir tedris geleneğine dönüşmesi sanıldığı kadar erken olmamıştır.¹ Bu dönemde Osmanlı'da usûle dair Kemalpaşazâde'nin (ö. 940/1534) *Istılâhât-ı Muhaddisîn* risalesi,² Ömer Çelebi'nin (ö. 985/1577–78) fıkıh usûlü temelli hadis istilâhlarına dair risalesi³

- 1 Sadık Cihan'ın araştırmasında Fatih medreselerinden itibaren *Nuhbe*'nin okutulduğu yönündeki ifadesi kaynaklandırılmamış; İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın benzer şekilde *Nuhbe* ve şerhlerinin Osmanlı medreselerinde okutulduğunu belirtmesi ise tarihlendirme açısından yetersiz kalmıştır. Kadir Ayaz ilgili makalesinde Osmanlı'da erken dönemlerden itibaren hadis usûlü tedrisatı yapıldığına dair kaynak verilmeksizin ileri sürülen bu tür iddiaların geçersiz olduğunu ifade etmiştir. bk. Sadık Cihan, "Osmanlı Devrinde Türk Hadisçileri Tarafından Yazılan Usulü Hadis Eserleri, Risâleleri ve Nuhbetü'l-Fiker Üzerine Yapılan Şerh ve Tercümeleler", *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, 1, 1975, s. 128; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilâtı*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014, s. 23; Kadir Ayaz, "Hadis İlimlerinin Tedrisâtı Açısından Osmanlı Dâruhadisleri", *Osmanlı Araştırmaları*, 47(47), Nisan 2016, s. 54-55.
- 2 Muhammet Beyler, "Kemalpaşazâde'nin Hadis İstilâhlarına Dair Risalesi: Tahkik, Tercüme ve Tahlil", *Osmanlı'da İlm-i Hadis*, ed. Zekeriya Güler vd., İstanbul, İSAR Yayınları, 2020, s. 453-494.
- 3 Mustafa Celil Altuntaş - Azamat Zhamashev, "Ömer Çelebi'nin (ö. 985/1577-8) Usûl-i Hadîse Dair Risâlesinin Tahlil, Tercüme ve Tahkiki", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 22(1), Mart 2022, s. 541-575.

ve Birgivi Mehmed Efendi'ye izafe edilen (ö. 981/1573) müstakil hadis usûlü risalesinin mevcut olduğu bilinmektedir.⁴ Bununla birlikte, 14-16. yüzyıllar arasında Osmanlı ilmî çevrelerinde ve özellikle İstanbul merkezli medreselerde hadis usûlünden herhangi bir kitabın okunduğuna dair tarihi kaynaklarda zayıf bir kayıtla da olsa bir bilgi tespit edilememiştir.⁵ Hal böyle iken Mısır'a yapılan ilmî rihleler ve 1517 Mısır fethinin ardından gerçekleşen kadı atamaları sayesinde söz konusu metinler tanınmaya başlanmış,⁶ ancak bu tanışıklık özellikle Köprülüler dönemine (1656-1711) kadar çoğunlukla bireysel gayretlere ve sınırlı çevrelere mahsus kalmıştır. Kâtip Çelebi'nin (ö. 1067/1657), medrese eğitiminin yetersizliğinden yakınlıkla Vâiz Velî Efendi'den özel olarak *Nuhbe* ve *Elfiyye* dersleri alması, bu metinlerin bireysel çabalarla öğrenildiğinin dikkat çekici bir örneğidir.⁷

Köprülüler dönemi, Sadrazam Fazıl Ahmet Paşa (ö. 1087/1676) ve Fazıl Mustafa Paşa'nın (ö. 1102/1691) Mısır uleması ile kurdukları münasebetler neticesinde *Nuhbe*'nin Osmanlı ilim hayatındaki görünürlüğünün belirgin şekilde arttığı bir dönem olmuştur.⁸ Osmanlı uleması Kahire'den intikal eden bu mirası bir ders kitabı olarak okutmanın yanında üzerine şerh, hâşiye, tercüme ve nazm gibi farklı türlerde eserler vermiştir.⁹ Ayrıca bu telifler yalnız Osmanlı Devleti'nin merkezinde olmayıp Mısır, Hicaz ve Anadolu gibi geniş bir coğrafyada

4 Halil İbrahim Kutlay, "Hadis Usulünde Muhtasar Risaleler ve İmam Birgivi'nin Hadis Usulü Risalesi", *Balıkesirli Bir İslam Alimi İmam Birgivi*, ed. Mehmet Bayyigit vd., cilt 2, Balıkesir, Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kent Arşivi Yayınları, 2021, s. 277-288. Eserin Birgivi'ye aidiyeti konusundaki tartışmalar için bk. Mustafa Celil Altuntaş, "Risâle fi Usûli'l-Hadis'in İmam Birgivi'ye Aidiyeti", *Balıkesirli Bir İslam Alimi İmam Birgivi*, ed. Mehmet Bayyigit vd., cilt 2, Balıkesir, Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kent Arşivi Yayınları, 2021, s. 651-667.

5 Ayaz, "Hadis İlimlerinin Tadrîsâtı Açısından Osmanlı Dârulhadisleri", s. 50.

6 Mustafa Celil Altuntaş, "Osmanlı Döneminde Hadis İlimi", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2018, s. 63.

7 Salih Karacabey, "XV. ve XVI. Asır Osmanlı Medreselerinde Hadis Öğretimi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(1), Ocak 1992, s. 231.

8 Kadir Ayaz, "Köprülülerin Şam, Mısır ve Hicâz Ulemâsi ile Münasebetlerinin Osmanlı Hadis Çalışmalarına Yansımaları (İcâzet ve Kütüphane)", *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler - XVII. Yüzyıl*, ed. Hidayet Aydar - Ali Fikri Yavuz, İstanbul, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2017, s. 331.

9 Zübeyde Özben, "Hanefîler'in Mukaddime Temelli Hadis Usulü Literatürüne Katkısı", *İslam Araştırmaları Dergisi*, 36, Aralık 2016, s. 6-14; Sezai Engin, "Hadis Literatüründe Hâşiyeler: Nuhbetü'l-fiker ve Nüzhetü'n-nazar Üzerine Yapılan Hâşiye Çalışmaları Bibliyografyası", *Hadis ve Siyer Dergisi*, 1(1), 2015, s. 81-90; Cihan, "Osmanlı Devrinde Usulü Hadis", s. 132-134.

gerçekleşmiş¹⁰ ve merkez ile çevre arası çift yönlü bir aktarım hattı oluşmuştur.¹¹ Yazılanlar sadece standart yorumlarla sınırlı kalmamış, mevcut yorumlara yeni yorumlar eklenmiş¹² ve hatta konu tasavvuf gibi farklı disiplinlerle birleştirilerek zenginleştirilmiştir.¹³ Kısacası 17 ve 18. yüzyıl, *Nuhbe* ve *Nüzhe* etrafında şekillenen geleneğin hem coğrafi olarak yaygınlaştığı hem de entelektüel açıdan çeşitlendiği dinamik bir dönemi temsil eder. Bu da Osmanlı hadis usûlü tarihinde *Nuhbe* ve şerhlerinin, geç sayılabilecek bir dönemde fakat güçlü bir biçimde yerleştiğini ortaya koyar. Nitekim bu dönemde Mehmed Medenî Trabzonî'nin (ö. 1100/1688-89) talebeleriyle iki kez okuduktan sonra kaleme aldığı hâşiyesi, İsmail Hakkı Bursevî'nin (ö. 1137/1725) şerhi, Muhammed b. Mustafa el-Mudurnî'nin *Nüzhe* hâşiyesi ve ilerleyen yüzyıllarda Yemli hazâde Mustafa Kâmil Efendi'nin (ö. 1294/1877) manzum ta'likası gibi örnekler, bu geleneğin Osmanlı'da kalıcı bir tedris karakteri kazandığını göstermektedir.

19. yüzyılın sonlarına doğru matbaanın yaygınlaşmasıyla beraber *Nuhbetü'l-fiker* geleneği de genişlemiş ve tercüme faaliyetleri ile birlikte daha geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmıştır.¹⁴ Bu ilgi 20. yüzyılın başlarında da devam etmiştir.

10 Osmanlı idaresindeki Mısır ulemâsından Seriyüddîn İbnü's-Sâîğ es-Sırrî (ö. 1066/1646), muhtemelen Diyâr-ı Rûm ehlinin talebi üzerine *Nuhbe* şerhine bir hâşiyeye yazmıştır. bk. Altuntaş, *Osmanlı Döneminde Hadis İlmî*, s. 322.

Yine Hicaz'da İbrâhim el-Kûrânî (ö. 1101/1690), Mescid-i Haram'da kapsamlı bir hâşiyeye kaleme almıştır. bk. Altuntaş, *Osmanlı Döneminde Hadis İlmî*, s. 242.

Anadolu'da ise Mehmed et-Trabzonî (ö. 1100/1688-1689), Bursa'da bir hâşiyeye yazarak bölgesel ilim merkezlerinin katkısını ortaya koymuştur. bk. Altuntaş, *Osmanlı Döneminde Hadis İlmî*, s. 122.

11 Hicaz'da yaşayan İbrâhim el-Kûrânî'nin yazdığı *Nüzhe* hâşiyesinin, İstanbul kütüphanelerinde çok sayıda nüshasının bulunması, eserin Osmanlı'nın merkezinde gördüğü yüksek rağbeti ve bilginin çevreden merkeze doğru olan akışını kanıtlar niteliktedir. bk. Altuntaş, *Osmanlı Döneminde Hadis İlmî*, s. 323.

12 Kûrânî'nin talebesi olan Boyâbâdî'nin (ö. 1123/1711), hocasının hâşiyesine bir hâşiyeye daha yazması, hoca-talebe ilişkisi üzerinden metinler etrafında gelişen derinlikli tartışmaları örneklendirir. Bekir Özudoğru, "Kara Halil Efendi ve Nüzhe Hâşiyesi Özelinde Osmanlı Dönemi Hadis Usûlü Literatüründe Hâşiyeye Yazıcılığı", *Hitit İlahiyat Dergisi*, 21(1), Haziran 2022, s. 620.

13 İsmail Hakkı Bursevî'nin (ö. 1137/1725) *Nuhbe* üzerine yazdığı kapsamlı şerh. Bursevî, bu eseri tasavvufî ve metafizik vurgularla zenginleştirerek hadis usulüne disiplinlerarası bir yaklaşımın nadir bir örneğini sunmuştur. bk. Necmi Sarı, "İsmail Hakkı Bursevî'nin Şerhu Nuhbetü'l-fiker Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2017, s. 332-344.

14 Türkçe çeviriye örnek: Ramazanzâde Abdünnâfi Efendi'nin (ö. 1308/1890) yazdığı *el-Eserü'l-mu'teber fi tercemeti Nuhbetü'l-fiker* isimli *Nuhbe* çevirisi. bk. Taha İmamoglu, "Anadolu'da Usul Çalışmaları: Ramazanzâde Abdünnâfi İffet Efendi'nin Nuhbetü'l-fiker Şerhi: *el-Eserü'l-*

Yazılan yeni eserler, *Nuhbetü'l-fiker* geleneğinin basılı kitaplar çağında bile canlılığını ve önemini koruduğunu açıkça göstermektedir.¹⁵

Bu kronolojik örnekler, *Nuhbetü'l-fiker* ve *Nüzhetü'n-nazar* etrafında oluşan şerh ve haşiye geleneğinin, Osmanlı hadis usûlü yazıcılığının ana damarını oluşturduğunu göstermektedir. Bu zengin şerh ve haşiye mirası, Osmanlı'da hadis usûlü çalışmalarının salt aktarımdan ibaret olmadığını; aksine klasik metinlerin yeniden yorumlanması, açıklanması ve yeniden öğretilmesi sürecine dâhil edildiğini göstermektedir.

Bu gelenek içinde, günümüze yalnızca yazma nüshası ulaşan Ebûbekir el-Kaysarî'nin *Tavzihu't-tavzih* adlı şerhi de yer almaktadır.¹⁶ Kaysarî'nin çalışması, *Nüzhetü'n-nazar* metnine dair Osmanlı ilmî ihtimamının devamını göstermesi bakımından mühimdir. Bu makalede söz konusu şerh tanıtılarak hem içeriği hem de Osmanlı'daki hadis usûlü literatürü içerisindeki yeri akademik çerçevede değerlendirilecektir.

Çalışmada öncelikle eserin müellifi Ebûbekir el-Kaysarî hakkında bilgi verilecek, ardından *Tavzihu't-tavzih*'in müellife aidiyeti meselesi ve günümüze ulaşan yazma nüshaları tartışılacak, ardından şerhin muhtevası ile müellifin şerh metodu üzerinde durulacaktır. Eserin kaynakları tespit edildikten sonra Osmanlı'da ve günümüzde yaygın olarak bilinen Ali el-Kârî'nin (ö. 1014/1605) *Nüzhe* şerhiyle genel bir mukayesesi yapılacaktır. Böylelikle, Kaysarî'nin şerhinin hem Osmanlı hadis usûlü geleneği içindeki yeri hem de Ali el-Kârî örneği üzerinden karşılaştırmalı değeri anlaşılmasına çalışılacaktır.

1. Ebûbekir el-Kaysarî

Yapılan araştırmalar ve mevcut literatür taramaları neticesinde, Ebûbekir el-Kaysarî hakkında Arapça ve Türkçe telif edilmiş klasik veya modern biyografi eserlerinde herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. İsmindeki “el-Molûl el-Kaysarî” nisbesinin Kayserili olduğu fikrini veren¹⁷ müellifin doğum ve vefat tarihleri

Mu'teber fî Tercemeti Nuhbeti'l-Fiker”, *Uluslararası Katılımlı Sempozyum: Anadolu'da Hadis Geleneği ve Daru'l-Hadisler*, ed. Muhittin Düzenli, Çankırı, Çankırı Belediyesi, 2011, s. 325-336.

15 Geç dönemdeki canlılığa örnek: Muhammed Râsim el-Malatî'nin (ö. 1316/1898) yazdığı *Nuhbetü'l-belâga fî şerhi Nuhbeti'l-fiker* adlı eser. bk. Cihan, “Osmanlı Devrinde Usûlü Hadis”, s. 134.

16 Hâlen Ebûbekir el-Kaysarî ve *Tavzihu't-Tavzih* üzerine Eren Üçkan tarafından Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nde doktora çalışması yürütülmektedir.

17 Ebûbekir el-Kaysarî, *Tavzihu't-tavzih*, Konya, Yûsuf Ağa Kütüphanesi, 120703, 1a. Molu, günümüzde Kayseri'nin Kocasinan ilçesine bağlı bir mahalle olarak varlığını sürdürmektedir.

kesin olarak bilinmemekle birlikte, elimizdeki yazma nüshalar üzerinden elde edilen bilgiler, yaşadığı dönem hakkında önemli ipuçları sunmaktadır.

Kaysarî'ye ait *Tavzîhu't-tavzîh* adlı eserin günümüze ulaşan yazma nüshalarında, eserin telif tarihinin hicrî 1136 olduğu belirtilmektedir. Bu bilgi, Ebûbekir el-Kaysarî'nin en azından bu tarihte hayatta olduğunu göstermektedir. Konya Yûsuf Ağa Kütüphanesi'nde bulunan nüsha, müstensih Sâdıkzâde Hacı Saîd b. Ahmed tarafından istinsah edilmiştir. Müstensih, nüshanın başında müellif için "Üstâdımız merhum Ebûbekir el-Molûlî el-Kaysarî" ifadesini kullanmakta; eserin sonunda ise istinsahın tamamlanma tarihini hicrî 1161 olarak belirtmektedir.¹⁸ Bu veriye göre Kaysarî'nin, eseri telif ettiği hicrî 1136 ile bu nüshanın yazıldığı hicrî 1161 tarihleri arasında vefat ettiği anlaşılmaktadır.

Eserin dört farklı kütüphanede dört farklı yazmasının bulunması, *Tavzîhu't-tavzîh*'in Osmanlı medrese çevrelerinde belirli bir tedavül gördüğünü düşündürmektedir. Ancak, ne yazık ki bu şerh, matbu hale getirilmemiş ve müellifiyle ilgili biyografik kayıtlar sonraki kaynaklara geçmemiştir. Buna rağmen, yazma nüshalarda yer alan bu tür doğrudan ifadeler, kayıp biyografilerin izini sürmek açısından on derece kıymetli olduğu görülmüştür.

2. *Tavzîhu't-Tavzîh*

Tavzîhu't-tavzîh'i ilmî bir zeminde değerlendirebilmek için eserin yapısal unsurlarına sistematik bir şekilde temas etmek gerekmektedir. Bu çerçevede öncelikle eserin adı ve müellifine aidiyet meselesi üzerinde durulacak, böylece şerhin tarihî bağlamı ve müellifle ilişkisi aydınlatılacaktır. Ardından şerhin hangi saiklerle kaleme alındığı ve bu gayeye ne ölçüde hizmet ettiği ortaya konulacaktır. Daha sonra günümüze intikal eden yazma nüshaları ve bunların özellikleri tanıtılacak, akabinde ise Kaysarî'nin kullandığı kaynaklar ile şerh metodu işlenecektir. Bu noktada yapılacak tahliller, hem eserin ilmî karakterini hem de Osmanlı hadis usûlü geleneği içindeki yerini daha net biçimde ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Mahallenin muhtarı ile yapılan telefon görüşmesinde, bölgede Ebûbekir el-Kaysarî'ye ait olduğu bilinen bir mezarın bulunmadığı, hatta eski dönemlere ait herhangi bir mezarın da mevcut olmadığı özellikle dile getirilmiştir. Bu bilgi, müellifin kabrinin başka bir yerde olabileceğini düşündürdüğü gibi, bölgedeki tarihî mirasın zamanla kaybolmuş yahut üzerinin kapanmış olabileceği ihtimalini de gündeme getirmektedir. Her ne kadar mevcut durumda somut bir iz bulunmasa da ilerleyen dönemlerde yapılabilecek detaylı saha araştırmaları, arkeolojik çalışmalar veya arşiv taramaları sayesinde söz konusu mezarın yeri hakkında daha kesin verilerin ortaya çıkması mümkün gözükmektedir. Bu da, Ebûbekir el-Kaysarî'nin hayatı ve ilmî mirasıyla bağlantılı tarihî bir boşluğun doldurulmasına katkı sağlayacaktır.

18 Kaysarî, *Tavzîhu't-tavzîh*, Yûsuf Ağa, 120703, 23a.

2.1. Eserin Adı ve Müellife Aidiyeti

Eldeki mevcut yazma nüshalar incelendiğinde, Ebûbekir el-Kaysarî'nin şerhine verdiği isim konusunda bazı farklılıklar bulunduğu görülmektedir. Ancak müellif, tüm nüshalarda yer alan mukaddimede eserin adını açık biçimde *Tavzîhu't-tavzîh* (توضیح التوضیح) olarak zikretmektedir. Bu adlandırma, eserin bir şerhi açıklama gayesiyle yazıldığını göstermekte ve müellifin tercih ettiği kısa başlığı yansıtmaktadır.¹⁹

Nüshaların başlık sayfalarında ise bu isme farklı tamamlayıcı ifadelerin eklendiği görülür. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'ndeki nüshada yalnızca "*Tavzîhu't-tavzîh*" ifadesi yer almakta, bu ifade müellifin kullandığı biçimi doğrudan yansıtmaktadır.²⁰ Çorum Hasan Paşa nüshasında "*İbn Hacer ve haşiyetuhû*" kaydı,²¹ ve devamındaki sayfada "*Tavzîhu't-tavzîh*" başlığı yazılmıştır.²² Nuruosmaniye nüshasında eser adı "*Tavzîhu't-tavzîh Şerhu Usûli'l-hadis li'l-Askalâni*" şeklinde kayıtlıdır.²³ Konya Yûsuf Ağa Kütüphanesi nüshasında ise, müstensih Sâdıkzâde Hacı Saîd b. Ahmed "Merhum üstâdımız Ebûbekir el-Molûlî el-Kaysarî, *Tavzîhu't-tavzîh Şerhu Nuhbeti'l-fiker*" ifadesini kullanmaktadır.²⁴

Bu veriler, eserin asıl adının müellif tarafından *Tavzîhu't-tavzîh* olarak belirlenmiş olduğunu; ancak sonraki istinsah faaliyetlerinde, eserin şerh ettiği metnin tanımlanması amacıyla başlığa açıklayıcı ifadeler eklendiğini göstermektedir. "*Şerhu Nuhbeti'l-fiker*" ve "*Şerhu Usûli'l-hadis li'l-Askalâni*" gibi tamamlayıcı başlıklar, şerhin içeriğini netleştirme amacı taşımaktadır. Konya nüshasındaki "üstâdımız merhum" ifadesi ise, eserin müellifine aidiyetini ve müstensih ile müellif arasındaki doğrudan ilmî ilişkiyi ortaya koymaktadır.

19 Müellif Ebubekir el-Kaysarî, haşiyesine bu ismi verirken İbn Malik'in *Elfiye*'sine yazılan *Ev-zahu'l-Mesalik* isimli şerh üzerine Ali b. Muhammed el-Eşmûnî'nin (ö. 900/1494) yazdığı *Tavzîhu't-Tavzîh* isimli haşiyesinden etkilenmiş olabilir.

20 Ebûbekir el-Kaysarî, *Tavzîhu't-tavzîh*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Rıza Paşa Koleksiyonu, NEKAY01028, 1a.

21 Ebûbekir el-Kaysarî, *Tavzîhu't-tavzîh*, Çorum, Hasan Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, 122826, 1a.

22 Ebûbekir el-Kaysarî, *Tavzîhu't-tavzîh*, Hasanpaşa, 122826, 1b.

23 Ebûbekir el-Kaysarî, *Tavzîhu't-tavzîh*, İstanbul, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Nuruosmaniye Koleksiyonu, 173261 1a.

24 Kaysarî, *Tavzîhu't-tavzîh*, Yûsuf Ağa, 120703, 1a.

2.2. Eserin Yazılış Amacı

Ebûbekir el-Kaysarî, *Tavzîhu 't-tavzîh'i* kaleme alırken temel olarak İbn Hacer el-‘Askalânî'nin *Nüzhetü 'n-nazar* adlı şerhini açıklamayı ve bu eserde yer alan bazı kapalı ifadeleri çözmeyi hedeflediğini dile getirmiştir. Müellif, *Nüzhe*'nin “zorlayıcı üslubu” ve “nüktelerindeki kapalılık” sebebiyle, eserin bazı okuyucular tarafından yanlış yorumlandığını ve hatta metnin lafızlarına yönelik tenkitlerin arttığını ifade etmektedir. Bu durum karşısında Kaysarî, Allah'ın yardımıyla söz konusu yanlış anlamaları gidermeyi, eserin asıl maksadını ortaya koymayı ve müellifin niyetini en doğru şekilde yansıtmayı amaçladığını belirtmiştir. Kaysarî, mukaddimesinde bu gayesini şu ifadelerle ortaya koymaktadır: “İşte bu sebeple, lafızlarının zahirine yönelik tenkitler artmıştı. Ben de Allah Teâlâ'nın yardımıyla, yanlış anlamaları gidermeye ve maksadı açıklamaya sarıldım...”²⁵ Gerçekten de eser incelendiğinde, müellifin İbn Hacer'e herhangi bir itirazda bulunmadığı, açıklamalarını tamamen metni destekleyici mahiyette yaptığı görülmektedir.

Ayrıca Kaysarî, çalışmasında yalnızca metin şerhiyle yetinmediğini; önceki şerh ve hâşiyelerde yer almayan pek çok ilmî faydayı eklediğini, konuları daha anlaşılır kılmak için özellikle kapalı ibareleri açıkladığını ve gizli kalmış anlam inceliklerini ortaya koymaya gayret ettiğini söylemektedir. Bu süreçte aşırı tafsilattan, gereksiz lafızlardan ve muğlak ifadelerden uzak durduğunu, mutedil bir üslup benimsediğini vurgulamaktadır.²⁶ İfadelerin sade ve net olması, müellifin bu noktada da amacını gerçekleştirmiş olduğunu göstermektedir.

2.3. Eserin Yazmaları

Yapılan araştırmalar neticesinde Ebûbekir el-Kaysarî'nin *Tavzîhu 't-tavzîh* adlı eserine ait dört yazma nüshaya ulaşılmıştır. Bu nüshaların tamamı tam metni içermekte olup farklı bölgelerde korunmuş olmaları, eserin ilmî tedavülde belli bir dolaşım ağına sahip olduğunu göstermektedir.

Konya Yûsuf Ağa Kütüphanesi'nde muhafaza edilen nüsha, hicrî 1161 yılı Şaban ayında (Ağustos 1748) Sâdıkzâde Hacı Saîd b. Ahmed tarafından istinsah edilmiştir. Ketebe kaydından, bu zâtın müellifin talebesi olduğu anlaşılmaktadır. Eserin telif tarihi olarak verilen hicrî 1136 dikkate alındığında, bu istinsahın 25 yıl sonra gerçekleştiği görülmektedir. Nesih hattıyla yazılan bu nüsha, 122 varaktan oluşmakta, her sayfada ortalama 23 satır bulunmaktadır. *Nüzhetü 'n-nazar* metni kırmızı mürekkeple yazılan “kavlühû” ibaresiyle ayırt edilmiş, ardından şerh kısmı işlenmiştir. Hâmişlerde yer alan tashihler ve açıklayıcı notlar, bu nüshanın

25 a.g.e., 120703, 2a.

26 a.g.e., 2a.

dikkatli bir okuma ve ilim meclislerinde kullanıma uygun olarak hazırlandığını göstermektedir. Bazı sayfalarda yer alan ve Yûsuf Ağa tarafından kütüphaneye vakfedildiğini belirten mühürler, nüshanın resmî bir koleksiyon için hazırlandığı düşüncesini vermektedir.

Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi'nde bulunan nüshada müstensih ismi ve istinsah tarihi belirtilmemiştir. Nesih hatla kaleme alınan bu nüsha 255 varaktır ve her sayfada 15 satır yer almaktadır. *Nüzhe* metni burada da kırmızı mürekkeple “kavluhû” ibaresiyle ayrılmış, şerh kısmı ise siyah mürekkeple devam ettirilmiştir. Nüshanın farklı sayfalarında yer alan tashihler ve hâmiş notları bu nüshanın da dikkatli bir istinsah süreciyle hazırlandığını göstermektedir. Sayfalarda yer alan ve “Osman Han b. Mustafa Şah” adına yapılan vakfı gösteren mühür, bu eserin Osmanlı padişahlarından III. Osman (ö. 1171/1757) adına vakfedildiğini göstermektedir. Bu bağlamda nüsha, saray ile doğrudan ilişkili bir vakfın himayesine alınmış olup, yüksek ilmi çevrelere yönelik bir koleksiyonun parçası olarak değerlendirilmiş görünmektedir.

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Rıza Paşa Koleksiyonunda yer alan nüsha da benzer şekilde nesih hattıyla yazılmış olup 292 varaktan oluşmaktadır. Her sayfada 15 satır bulunmaktadır. *Nüzhetü'n-nazar* metni yine kırmızı mürekkeple “kavluhû” ifadesiyle belirgin hâle getirilmiş, ardından gelen şerh kısmı klasik şerh düzenine uygun biçimde yerleştirilmiştir. Bu nüshada da zaman zaman kelimelerin alt veya üst kısmında tashihler, hâmişlerde ise açıklamalar yer almakta, bu durum metnin hem tedrisat hem de bireysel istinsah amacıyla kullanılmış olabileceğini göstermektedir.

Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi'nde bulunan nüshada ise farklı olarak talik hattı kullanılmıştır. 170 varaktan oluşan bu nüsha, her sayfada ortalama 25 satır içermektedir. Diğer nüshaların aksine, *Nüzhetü'n-nazar* metni için özel bir işaretleme yapılmamış, yalnızca boşluk bırakılmış ve ardından şerh metni yazılmıştır. Ayrıca bu nüshada hâmişte herhangi bir talik veya açıklamaya rastlanmamaktadır. Sayfaların bazılarında “Vekafehû alâ ehli'l-ulûm es-Seyyid Ahmed Feyzî Müftî Çorum 1296/1878”²⁷ ibaresini içeren vakıf mührü yer almakta, bu da eserin bölgesel müftülük çevresine ait ilim halkaları içinde değerlendirildiğini göstermektedir.

Bu dört nüsha birlikte değerlendirildiğinde eserin Osmanlı ilim muhitinde sınırlı fakat çeşitli bölgelerde tedavül gördüğü anlaşılmaktadır. Konya nüshası,

27 Ahmed Feyzî hakkında bk. Kamil Şahin, “Ahmed Feyzî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*; <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahmed-feyzi> [Erişim Tarihi: 07.10.2025]

müellifin vefatından kısa süre sonra ve doğrudan öğrencisi tarafından istinsah edilmiş olması nedeniyle tarihî ve ilmî bakımdan en önemli kaynak konumundadır. Nuruosmaniye ve İstanbul nüshalarının düzenli tashih ve hâmiş kayıtları, bu metnin medrese tedrisatı veya ileri düzey müzâkere halkalarında da okunduğunu göstermekte ve padişaha takdim edildiği hissini vermektedir. Çorum nüshası ise sade yapısıyla istinsah faaliyetinin resmî bir kütüphane için değil, yerel dinî zümreler adına yapılmış olabileceğini düşündürmektedir. Farklı yazı türlerinin, sayfa düzenlerinin ve vakıf kayıtlarının bulunması, *Tavzîhu't-tavzîh*'in hem şerh geleneği hem de metin dolaşımı açısından kayda değer bir örnek teşkil ettiğini ortaya koymaktadır.

2.4. Eserin Kaynakları

Ebûbekir el-Kaysarî, *Tavzîhu't-tavzîh* adlı eserinde hadis usûlü, ricâl, coğrafya ve lügat alanlarında klasik literatürden geniş ölçüde yararlanmışır. Kaynak tercihinde özellikle hadis usûlü metinleri ön planda yer almakta olup, bunlar arasında en fazla atıfta bulunduğu eser, İbnü's-Salâh'ın '*Ulûmü'l-hadis*'idir. Müellif, bu esere 161 kez atıfta bulunmuş; nakillerini "kemâ zekerahû İbnü's-Salâh" ve "kavlu İbnü's-Salâh" gibi farklı ifade kalıplarıyla çeşitlendirmiştir.²⁸ İkinci sırada, Ebü'l-Fazl Zeynüddîn el-İrâkî'nin (ö. 806/1404) *Şerhu't-Tebşıra ve't-tezkire*'si yer almakta olup, müellif bu eserden 113 defa nakilde bulunmuştur.²⁹ Bunu, Nevevî'nin (ö. 676/1277) *et-Takrîb ve't-teysîr*'i 72 atıf ile takip etmektedir.³⁰ Bu üç eser, Kaysarî'nin hadis usûlünde başvurduğu ana kaynaklar olup, metin boyunca en yoğun şekilde müracaat ettiği referanslardır.

Hadis usûlü alanında ayrıca Ebü'l-Hayr Şemsüddîn es-Şehâvî'nin (ö. 902/1497) *Fethu'l-muğîs*,³¹ Ebü Yahyâ Zekerîyyâ el-Ensârî'nin (ö. 926/1520) *Fethu'l-bâkî*³² ve Ebü İshâk İbrâhîm el-Lekânî'nin (ö. 1041/1632) *Kazâ'ü'l-vatar*³³ adlı eserlerinden de istifade edilmiştir. Bunların yanında Celâlüddîn es-Süyûtî'nin (ö. 911/1505), İrâkî'nin manzum olarak kaleme aldığı *Elfiyyetü'l-İrâkî* üzerine yazdığı *el-Bahru'l-lezî zehar fi şerhi elfiyyeti'l-eser*³⁴, Ali el-Kârî'nin, *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker*'i ile ilk Ezher şeyhi olarak bilinen Ebü Abdillâh Muhammed b.

28 Örnek olarak bk. Kaysarî, *Tavzîhu't-tavzîh*, Yûsuf Ağa, 120703, 19b, 20b, 22a, 24a, 24b.

29 Örnek olarak bk. *a.g.e.*, 31b, 32a, 37b, 45b, 46b.

30 Örnek olarak bk. *a.g.e.*, 47a, 58a, 58b, 61b, 77b.

31 *a.g.e.*, 24a, 28a, 32b, 160b.

32 *a.g.e.*, 15b, 119b.

33 *a.g.e.*, 3b, 4a.

34 *a.g.e.*, 10a, 33b.

Abdullah el-Haraşî (ö. 1101/1690)'nin, *Nuhbe* üzerine yazdığı *Münthehe 'r-rağbe fi halli elfâzi 'n-Nuhbe*³⁵ adlı şerhi Kaysarî'nin başvurduğu kaynaklar arasındadır.³⁶

Müellif, ricâl alanında ise İbn Hacer'in *Tehzîbü 't-Tehzîb*'inden dolayı biçimde yararlanmış, fakat eser adını doğrudan zikretmemiştir.³⁷ Buna karşılık, aynı müellife ait *Takrîbü 't-Tehzîb*'den yaptığı bazı atıflarda eserin adını belirtmiştir.³⁸

Kaysarî ayrıca şehir ve ülke bilgileri için Sipâhîzâde Mehmed Efendi'nin *Evdahu 'l-mesâlik ilâ ma 'rifeti 'l-büldân ve 'l-memâlik*'inden yararlanmışır.³⁹ Lügat sahasında ise İsmâil b. Hammâd el-Cevherî'nin (ö. 400/1009) *es-Sihâh fi 'l-luğâ*'sı⁴⁰ ile Ebü't-Tâhir Fîrûzâbâdî'nin (ö. 817/1415) *el-Kâmûsü 'l-muhît*'i⁴¹ başlıca başvuru kaynaklarıdır.

Bunların yanı sıra, Kaysarî'nin yararlandığı eserler arasında Hanefî âlimlerinin biyografilerini içeren Abdülkadir el-Kureşî'nin (ö. 775/1373) *el-Cevâhiru 'l-mudîyye fi tabakâti 'l-Hanefiyye*;⁴² Sa'düddin et-Teftazânî'nin (ö. 792/1390) fıkıh usulüne dair *et-Telvîh ilâ keşfi hakâiki 't-Tenkîh*;⁴³ İbn Melek'in (ö. 821/1418) Radıyyüddin es-Sâgânî'nin (ö. 650/1252) *Meşâriku 'l-envâr* adlı eserine yazdığı *Mebâriku 'l-ezhâr fi şerhi Meşâriki 'l-envâr*;⁴⁴ ayrıca Muhammed b. Sa'id el-Bûsîrî'nin (ö. 695/1296) *el-Kasâdetü 'l-Hemziyye*'sine İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1567) tarafından yapılan *el-Minehu 'l-Mekkiyye fi şerhi 'l-Hemziyye* adlı şerh de yer almaktadır.⁴⁵

Kaysarî'nin kaynak kullanımında dikkat çeken husus, başvurduğu eserlerin çeşitliliği ve atıf biçimindeki zenginliktir. Özellikle İbnü's-Salâh, İrâkî ve Nevevî gibi hadis usûlü otoritelerine yüksek yoğunlukta müracaat etmesi, onun ilmî yaklaşımını sağlam bir geleneğe dayandırdığını gösterir. Farklı lafızlarla yapılan nakiller, müellifin yalnızca içerik olmayıp üslup bakımından da kaynak metinlere hâkimiyetini yansıtmaktadır. Ricâl literatüründen dolayı ve doğrudan istifade etmesi, biyografik bilgilerin şerh metnine entegre edilmesini sağlamış; coğrafya ve lügat eserlerinden yararlanması ise açıklamalarına ansiklopedik bir nitelik kazandırmıştır.

35 *a.g.e.*, 7 a, 39a.

36 *a.g.e.*, 3a, 11a, 21a, 94a.

37 *a.g.e.*, 106b.

38 Örnek olarak bk. *a.g.e.*, 16a, 21b, 26a, 51b, 106b.

39 *a.g.e.*, 2a, 5a, 6b, 32b, 73b.

40 *a.g.e.*, 5a, 59a, 116b.

41 Örnek olarak bk. *a.g.e.*, 10a, 28b, 37a, 44a, 59a.

42 *a.g.e.*, 2b.

43 *a.g.e.*, 13a, 18a.

44 *a.g.e.*, 46a, 64b.

45 *a.g.e.*, 3b, 4a.

Bu yönüyle *Tavzîhu't-tavzîh*, yalnızca *Nüzhetü'n-nazar*'a yazılmış bir şerh olmanın ötesinde, hadis usûlü, ricâl, coğrafya ve lügat ilimlerini bütünleştiren, metodolojik olarak güçlü ve kaynak zenginliği bakımından dikkat çeken bir Osmanlı dönemi ilmî çalışması hüviyetindedir.

Kaynak incelemesinin sonunda özellikle vurgulanması gereken bir husus vardır: Kaysarî'nin yararlandığı eserlerle kurduğu ilişkinin mahiyeti, doğrudan erişim mi yoksa dolaylı nakil mi olduğu bakımından tam olarak açıklık kazanmamaktadır. Müellif genel ifadelerle yaptığı alıntılarda, çoğu zaman referansın kendisine mi yoksa önceki şârih ve hâşiyeciler aracılığıyla ulaştığı bilgiye mi dayandığını belirtmez. Bu sebeple burada tespit edilen kaynaklar, metin içi atıflar temelinde yapılmış olup doğrudan veya dolaylı kullanımlar arasında kesin bir ayırım gözetilememektedir. Bu durum, *Tavzîhu't-tavzîh*'in ilmî arka planının doğru biçimde değerlendirilmesi için dikkatli bir kaynak tenkidini zaruri kılmaktadır.

2.5. Müellifin Şerh Metodu

Ebûbekir el-Kaysarî, *Tavzîhu't-tavzîh* adlı eserinde, İbn Hacer el-'Askalânî'nin *Nüzhetü'n-nazar* adlı metnini şerh ederken, metin ile şerhi birbirinden ayıran açık bir yöntem takip etmiştir. Kaysarî şerhe başlamadan “kavluhû” ibaresini yazar, ardından şerhe konu olan bölümden birkaç kelime aktarır. Bu aktarımın sonunda bazen “ilâ âhirihi” ifadesini zikreder, bazen de doğrudan şerhe geçer. Böylece hem ana metin hem de şerh kısmı net biçimde ayırt edilmiş olur. O, şerhleri yalnızca metin içinde değil, yer yer kenar notları (hâşiyeye) şeklinde de yazmış, hatta bazı yerlerde kendi şerhine ek hâşiyeler düşmüştür.⁴⁶ Bu durum, onun metinle ilgili değerlendirmelerini zaman içinde geliştirdiğini göstermektedir.

Müellifin yönteminde dikkat çeken bir başka husus, telâffuzu zor, yazımı karışık veya garîb olan kelimeleri klasik usûle göre zabtını belirtmiştir.⁴⁷ Bu uygulama, hem metnin doğru okunmasını hem de kelime tahrîfinin önlenmesini sağlamaktadır.

Kaysarî, konu bütünlüğünü korumak ve gereksiz tekrarlardan kaçınmak için kimi zaman önceki kısımlara, kimi zaman da ileride ele alacağı konulara atıfta bulunur. Bu atıflarda şu tür ifadeler kullanır: “يجيء في بحث صينغ الأداة” (rivayet

46 Örnek olarak bk. *a.g.e.*, 28a.

47 Mesela, (توقف) kelimesini vav harfinin dammeli olacak şekilde ((harekelemiştir. *a.g.e.*, 18a. Ayrıca (معضل) kelimesini mim harfinin dammeli, dad harfinin ise fethalı olacak şekilde (العضل) harekelemiştir. *a.g.e.*, 52a.

lafızları bahsinde gelecektir),⁴⁸ “قد سبق” (daha önce geçti),⁴⁹ “قد سبقت الإشارة منا إلى” (konu daha önce geçti),⁵⁰ “وقد سبق الكلام” (konu daha önce geçti),⁵¹ “وسيصرح به” (ileride açıkça ifade edilecektir),⁵² “سيجئ في بحث” (ileride bir bahiste gelecektir),⁵³ “كما ذكرناه آنفاً” (az önce zikrettiğimiz gibi).⁵⁴ Bu ifadeler, eserin sistematik yapısını güçlendirmektedir.

Müellif ayrıca metnin akışını kolaylaştırmak amacıyla çeşitli kısaltmalar kullanır. Bunlar arasında “الظ” (ez-zâhir / zâhir),⁵⁵ “مم” (mamnû / yasak),⁵⁶ “الخ” (ilâ âhirihi / sonuna kadar),⁵⁷ “اه” (intehâ veya ilâ âhirihi / tamamlandı veya sonuna kadar),⁵⁸ “ح” (hîne’izin / o zaman),⁵⁹ “المن” (el-menkûl / nakledilen),⁶⁰ “بط” (bâtıl / geçersiz),⁶¹ “المق” (el-maksûd / maksat),⁶² ve “رض” (radiyallâhu anh)⁶³ gibi örnekler bulunmaktadır. Bu tür kısaltmalar, yazma geleneğinde yaygın olup metnin daha hızlı okunmasını ve anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır.

Müellif, *Nüzhe*’de zikredilen şahsiyetlerin biyografilerinden bahsederken genellikle bahsi geçen şahsın ismini tam olarak zikrederek başlamakta, ancak biyografik ayrıntılarda yeknesak bir yöntem izlememektedir. Bazılarının doğum tarihlerini belirtirken, bazılarında bu bilgiyi vermemekte;⁶⁴ benzer şekilde, kimi şahsiyetlerin hocalarını ve öğrencilerini kaydederken, kimilerinde bu bilgileri atlamaktadır.⁶⁵ Vefat bilgileri de aynı farklılıkla sunulmaktadır.⁶⁶

48 *a.g.e.*, 27b.

49 *a.g.e.*, 19a, 21a, 38b, 120b.

50 *a.g.e.*, 31b.

51 *a.g.e.*, 49a, 51b, 120b.

52 *a.g.e.*, 39a.

53 *a.g.e.*, 39a.

54 *a.g.e.*, 46a.

55 *a.g.e.*, 7 b.

56 *a.g.e.*, 12b, 16b.

57 *a.g.e.*, 2a, 4a, 4b.

58 *a.g.e.*, 6b, 8b, 9a.

59 *a.g.e.*, 21a, 43b.

60 *a.g.e.*, 197a.

61 *a.g.e.*, 3a.

62 *a.g.e.*, 6b.

63 *a.g.e.*, 20a.

64 Mesela, Hamza b. Hubeyb b. Ammâr’ın doğum ve vefat tarihini vermişken (*a.g.e.*, 39b) Zührî’in sadece vefat tarihini vermiştir. (*a.g.e.*, 25b.)

65 Mesela, Dârekutnî’nin talebe ve hocalarını zikrederken, (*a.g.e.*, 19b.) Hatîb el-Bağdâdî’nin ise talebe ve hocalarını zikretmemiştir. (*a.g.e.*, 5a.)

66 Mesela, Büreyd b. Abdullah’ın ise vefat tarihini zikretmemiştir. (*a.g.e.*, 26a.)

Müellif, yalnızca tarihî verilerle yetinmeyip, zaman zaman şahısların menkıbelerine, ilmî meziyetlerine ve diğer âlimlerin onlar hakkındaki değerlendirmelerine de yer vermektedir.⁶⁷ Bu yaklaşım, klasik biyografi geleneğiyle uyumlu olup, okuyucuya teknik bilginin yanı sıra değerlendirici bir bakış açısı kazandırmaktadır. Sahâbe biyografilerinde ise ilgili sahâbînin Hz. Peygamber'den rivayet ettiği hadislerin sayısını, bunlardan kaçının *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim*'de yer aldığını belirtmektedir.⁶⁸ Böylece râvinin hadis ilmindeki konumu somut biçimde ortaya konulmaktadır.

Bu tanıtımdan sonra müellif, kişiler hakkında daha önceki muhaddislerce yapılmış cerh ve ta'dîl değerlendirmelerine yer vermektedir.⁶⁹ Bu bağlamda, yalnızca genel ifadelerle yetinmeyip, kişiye dair söylenmiş nitelikli ifadeleri doğrudan aktararak ilmî inceliği gözetmektedir. Böylece okuyucu, hem geçmiş âlimlerin kanaatlerini doğrudan öğrenmekte hem de değerlendirmelerin dayandığı lafızları aslıyla görmektedir.

Şerhinde Osmanlı ilim geleneğinin karakteristik özelliklerinden biri olarak dil ilimlerine geniş yer ayıran Kaysarî, özellikle nahiv alanında ayrıntılı açıklamalar yapmıştır. Bazı pasajlarda cümledeki her kelimenin i'râbını verirken,⁷⁰ bazen yalnızca anlamı etkileyen unsurlara değinmiştir.⁷¹ Tek bir i'râb ihtimalini belirtmekle yetindiği yerler olduğu gibi,⁷² birden fazla ihtimali sıralayarak bunların anlam farklılıklarını tartıştığı yerler de olmuştur.⁷³

Sarf ilminden de yararlanan müellif, kelimelerin kökeni, kalıbı ve anlam katmanlarını açıklamış; birden fazla ihtimalin bulunduğu durumlarda dil âlimlerinin görüşlerini zikrederek mukayeseler yapmıştır.⁷⁴

Ebûbekir el-Kaysarî, şerhinde yalnızca kavramları tanımlamakla yetinmemiş, çoğu kez bunları örneklerle somutlaştırmaya da özen göstermiştir. İbn Hacer'in çoğunlukla tarif ve taksimat düzeyinde bıraktığı konuları, Kaysarî örneklerle zenginleştirerek açıklamıştır. Örneğin, meşhur hadis tarifini verdikten sonra

67 a.g.e., 30b.

68 Mesela, Abdullah b. Ömer hakkında, Buhârî ve Müslim'de yüz yetmiş, Sadece Buhârî'de seksen bir, sadece Müslim'de otuz bir rivayeti bulunduğunu belirtmiştir. a.g.e., 23b.

69 Mesela, Süheyl b. Ebî Sâlih b. Zekvân hakkında güvenilir olduğunu fakat ömrünün sonlarına doğru ihtilatta bulunduğunu söylemiştir. (صدق تغير حفظه بأخراه) söylemektedir. a.g.e., 26a.

70 a.g.e., 3a.

71 a.g.e., 36b.

72 a.g.e., 34a.

73 Mesela, (كَأَفَّه) kelimesinin hal olduğunu ve mef'ûlun mutlak olduğunu söyleyenlerin olduğunu söylemektedir. a.g.e., 3b.

74 a.g.e., 4b.

meşhur hadisleri sahih olan ve olmayan şeklinde ikiye ayırmış, her bir kısım için örnekler zikretmiştir.⁷⁵ Benzer şekilde müellif, hasen li-zâtihî hadisin sahih li-gayrihî mertebesine çıkabileceğini örneklendirmiş, bu noktada İbn Hacer'in doğrudan örnek vermediği meseleleri açıklamıştır.⁷⁶ Râviler arasındaki likânın bilinmesi konusunu işlerken, bir senedde yer alan ziyade râvinin varlığının tek başına senedin kopuk olduğunu göstermeyeceğini, bunun mezîd fî mut-tasılı'l-esânîd ihtimali olabileceğini ifade etmiş, ardından da bu görüşünü somutlaştıran bir hadis örneği aktarmıştır.⁷⁷

Ayrıca müdrecü'l-isnâd ve müdrecü'l-metin konularında da her kısım için birer örnek zikretmiştir. Mesela, müdrecü'l-isnâdın "bir topluluğun bir hadisi farklı senedlerle rivayet etmesi, bir râvinin ise bunları tek senedde toplaması" şeklindeki türüne somut bir hadis örneği sunmuştur.⁷⁸ Müdrecü'l-metin kısımlarını da benzer biçimde ele alarak her biri için ayrı ayrı rivayetler göstermiştir.⁷⁹ Maklûb hadisleri tarif ettikten sonra ise, bu türün her çeşidine ait örnekler zikretmiş ve konuyu sadece nazârî olarak değil, tatbikî biçimde de anlaşılır kılmıştır.⁸⁰

Kısaca Ebûbekir el-Kaysarî'nin şerh metodu; kavlühû sistemi, haşiye ve çok yönlü açıklama tarzı, metin harekelemedeki titizliği, gerektiğinde kısaltmalara başvurması, ayrıntılı biyografik tanıtımları, tabaka tespitindeki hassasiyeti ve nahiv-sarf temelli yorumlarıyla klasik hadis şerh geleneğinin güçlü bir temsilidir. Bununla birlikte Kaysarî, İbn Hacer'in yalnızca tariflerle yetindiği ve örneksiz bıraktığı birçok noktayı örnek rivayetlerle açıklamıştır. Bu yönüyle eser, sadece teorik bir metin değil, uygulamalı bir hadis usûlü kaynağı hüviyeti kazanmıştır.

Râvilerin kimlik tespitinden cerh ve ta'dîl değerlendirmelerine, dil ilimlerinden yararlanan açıklamalardan anlam farklılıklarını ortaya koyan mukayeselere kadar genişleyen bu yaklaşım, *Tavzîhu't-tavzîh*'i hem *Nüzhetü'n-nazar* şerhleri arasında hem de Osmanlı dönemi hadis usûlü literatürü içerisinde özgün ve öğretici bir konuma yerleştirmektedir. Böylece Kaysarî'nin şerhi, Osmanlı medrese çevrelerinde hadis usûlünün daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayan, ilmî derinlik ile didaktik faydayı buluşturan kıymetli bir çalışma olarak öne çıkmaktadır.

75 a.g.e., 14b.

76 a.g.e., 32a.

77 a.g.e., 56a.

78 a.g.e., 61b-62a.

79 a.g.e., 63a.

80 a.g.e., 63b-64a.

3. Ali el-Kârî'nin Şerhi ile Tavzîhu't-Tavzîh'in Mukayesesi

Bu başlık altında, Ebûbekir el-Kaysarî'nin *Tavzîhu't-tavzîh* adlı eseri, *Nüzhetü'n-nazar* üzerine kaleme alınmış şerhlerden Ali el-Kârî'nin *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker* adlı çalışması ile mukayeseye edilecektir. Söz konusu mukayesenin tercih edilmesinin temel gerekçesi, Ali el-Kârî'nin şerhinin hem klasik dönemde hem de günümüzde *Nüzhetü'n-nazar*'a yapılan en yaygın ve tanınmış şerhlerden biri olmasıdır. Dolayısıyla Ali el-Kârî'nin şerhi ile *Tavzîhu't-tavzîh*'in karşılaştırılması Kaysarî'nin ilmî yaklaşımını, metot farklılıklarını ve açıklama biçimlerini daha net ortaya koymamıza imkân tanıyacaktır.

Ali el-Kârî, şerhinde *Nuhbetü'l-fiker* metnini kırmızı mürekkeple, *Nüzhetü'n-nazar* metnini ise çizgi ile belirginleştirdikten sonra kendi açıklamalarına geçmiştir.⁸¹ Böylece *Nuhbe*, *Nüzhe* ve Ali el-Kârî'nin şerhi iç içe geçmiş, memzûc bir tarz ortaya çıkmıştır. Ebûbekir el-Kaysarî ise yalnızca şerh edeceği kısımlara "kavlühû" ibaresiyle işaret etmiş, ardından metinden birkaç kelime alarak açıklamalarını bu kelimeler üzerinden yapmıştır. Bazı yerlerde sadece "خ" (ile âhirihi) kaydıyla yetinmiş, bazı yerlerde ise bu kaydı kullanmadan doğrudan şerhe başlamıştır. Bu durum, her iki şârihin metin tertibinde ve açıklama yönteminde farklılıklar bulunduğunu göstermektedir.

Ali el-Kârî, şerhinde hem metni hem de şerhini görsel olarak ayıran bir yazım sistemi kullanarak okuyucunun metinler arasındaki geçişi kolayca takip etmesini sağlamıştır. Buna karşılık Kaysarî, metin ile şerhi ayrıntılı görsel unsurlarla ayırma yoluna gitmemiş, daha çok kavlühû sistemi üzerinden ilerleyerek, okuyucunun odak noktasını doğrudan açıklamaya yönlendirmiştir.

Ayrıca Ali el-Kârî, İbn Hacer'in *Nuhbetü'l-fiker* adlı eserini, İbnü's-Salâh'ın '*Ulûmi'l-hadîs*'inin muhtasarı yahut genel hadis usûlü eserlerinin müstakil bir özeti olarak değerlendirirken⁸² Ebûbekir el-Kaysarî bu eseri, doğrudan genel hadis usûlü literatürünün bağımsız bir muhtasarı şeklinde görmüş ve şerhinde de bu kanaatini açıkça ifade etmiştir.⁸³

Râvi biyografileri konusunda da iki şârih arasında farklar bulunmaktadır. Ali el-Kârî, şerhinde zikredilen râvi ve şahısların büyük çoğunluğuna dair tercüme-i hâl bilgisi vermemiş, yalnızca bazı şahıslar hakkında kısa malumat

81 Ebû'l-Hasan Nureddîn Ali b. Sultân Muhammed el-Herevî el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker*, İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli Koleksiyonu, 00378, 5a.

82 Ebû'l-Hasan Nureddîn Ali b. Sultân Muhammed el-Herevî el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker*, nşr. Muhammed Nizâr Temîm - Heysem Nizâr Temîm, Beyrut, Dâru'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, ts., s. 148.

83 Kaysarî, *Tavzîhu't-tavzîh*, Yûsuf Ağa, 120703, 7b.

aktarmaklayetinmiştir.⁸⁴ Buna mukabil Ebûbekir el-Kaysarî râvilerin biyografilerine genişçe yer vermiş, bu bilgileri bazen şerhin akışı içerisinde doğrudan sunmuş, bazen de haşiyelerde ayrıntılandırmıştır.⁸⁵ Ayrıca Kaysarî, zikrettiği şahısların hangi tabakaya mensup olduklarını belirtmiş,⁸⁶ bu tasnif üzerinden ilgili şahsiyetin rivayet değerini ve hadis tarihi içerisindeki konumunu ortaya koymuştur.

Dilsel açıklamalar bakımından da iki müellif arasında belli bir üslup farkı göze çarpar. Ali el-Kârî, şerhinde kelimelerin okunuşu ve i'râbına dair açıklamalar yapmış olsa da bunlar genellikle kısa ve özetleyici niteliktedir. Ebûbekir el-Kaysarî ise bu tür dilsel açıklamalara daha fazla yer ayırmış, ayrıntılı gramer tahlilleri yapmıştır. Mesela, “فَلَا يُحْصَى كَمْ نَاطِمٍ لَهُ وَمُخْتَصِرٍ”⁸⁷ ifadesi üzerine yaptığı çözümleme bunun açık bir örneğidir. Kaysarî burada “كم” kelimesinin istifhâmî ve haberî kullanımlarını, mümeyyizinin tekil veya çoğul olma durumlarını, farklı nahiv âlimlerinin görüşlerini (meselâ Kisâî ve Ferrâ) ve hatta bazı Arap lehçelerindeki kullanım farklılıklarını ayrıntılı biçimde aktarmıştır.⁸⁸ Ali el-Kârî ise bununla ilgili herhangi açıklama yapmamıştır.⁸⁹

Mezhebî tercihler bakımından da iki şârih arasında belirgin bir fark vardır. Ali el-Kârî, şerhinde Hanefî mezhebine bağlılığını zaman zaman açıkça ortaya koymuş; “وأما في مذهبنا المقرّر” (mezhebimizde yerleşmiş olan görüşe göre),⁹⁰ “كما هو مذهبنا” (bizim mezhebimize göre olduğu gibi),⁹¹ ve “علمائنا الحنفية” (Hanefî alimlerimiz), gibi ifadelerle kendi mezhebî yaklaşımını yansıtmıştır. Ayrıca *Nüzhe*'deki “كُلُّ مَنْ أَنْصَفَ عَلِمَ أَنَّ الْمُحَدِّثِينَ بَعْدَ الْخَطِيبِ عِيَالٌ عَلَى كَتَبِهِ” = İnsafla bakan herkes bilir ki, muhaddisler Hatîb'in (ö. 463/1071) eserlerinden sonra onun kitaplarına muhtaçtır, onlara dayanırlar.”⁹² cümlesini açıklarken Ali el-Kârî: Buradaki, “عِيَالٌ” kelimesinin kullanılması hadis ilminde Hatîb el-Bağdâdî'ye olan bağlılığı mecazî bir şekilde ifade etmektedir. Bu ifade, aynı zamanda İmam Şâfiî'nin (ö. 204/820) Ebû Hanîfe (ö. 150/767) için söylediği “الخلق كلهم عيال أبي حنيفة في الفقه” = Halkın

84 Mesela, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. İshâk el-İsfahânî hakkında fazla bilgi vermezken (Ali el-Kârî, *a.g.e.*, s. 138) Ebûbekir el-Kaysarî ayrıntılı bilgi vermektedir.

85 Kaysarî, *Tavzihu 'l-tavzih*, Yûsuf Ağa, 120703, 5a, 36b.

86 *a.g.e.*, 26a.

87 Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer el-'Askalânî, *Nüzhetü'n-nazar fî tavzihî Nuhbeti'l-fiker*, nşr. Abdullah b. Dayfullah, Riyâd, Matba'atü Sefir, 1429/2008, s. 36.

88 Kaysarî, *Tavzihu 'l-tavzih*, Yûsuf Ağa, 120703, 7a-7b.

89 Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker*, s. 147.

90 *a.g.e.*, s. 576.

91 *a.g.e.*, s. 362.

92 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar fî tavzihî Nuhbeti'l-fiker*, s. 34.

tamamı fıkihta Ebû Hanîfe'nin ailesidir, ona muhtaçtır' sözünü çağrıştırmaktadır." demiştir.⁹³ Buna karşılık Ebûbekir el-Kaysarî, eserinde herhangi bir mezhebî bağlılığı ön plana çıkarmamış; metnin anlaşılması ve terimlerin açıklanması üzerinde yoğunlaşmıştır.

Ali el-Kârî'nin *Nüzhetü'n-nazar* şerhi, önceki hâşiye ve şerh yazarlarına yönelttiği eleştirilerle de dikkat çeker. Onun tenkitleri doğrudan İbn Hacer'e yönelik olmaktan çok çoğu zaman *Nüzhe* üzerine kaleme alınmış önceki hâşiyelere yöneliktir. Özellikle Kasım b. Kutluboğa'ya (ö. 879/1474) yönelttiği reddiyeler de onun şerh metodolojisini anlamak bakımından önemlidir. Mesela, "أبو بكر بن فورك" örneğinde Kutluboğa'nın sarf gerekçesini⁹⁴ yetersiz bulan Ali el-Kârî, konuyu Arapçanın genel kaidelerinden ve acem asıllı özel isimlerin tasrîfi bağlamından hareketle açıklamış, meseleyi yalnızca nahiv/sarf kuralı değil, aynı zamanda Arapların isimlendirme geleneği açısından da temellendirmiştir.⁹⁵ Keza, sahih ve hasen hadislerin sıhhat şartları bağlamındaki tartışmada "شرطهما" lafzının nahiv açısından yüklemiyle uyuşmamasını gündeme getirmiş; bu noktada metnin dilsel bütünlüğünü koruma çabasıyla önceki görüşleri reddetmiştir.⁹⁶ Ayrıca, rivayet lafızlarından "الإنباء" kavramının lügat ve hadis usûlündeki kullanımı hakkında da, Kutluboğa'nın izahlarını⁹⁷ yetersiz bulmuş ve onun yorumlarını tashih etmiştir.⁹⁸

Son olarak, iki şârih arasında nüsha farklılıklarına yaklaşım bakımından da dikkate değer bir farklılık vardır. Ali el-Kârî, eserinde birçok yerde "وَفِي نُسخَةٍ" ifadesiyle farklı kayıt ve rivayetlere işaret etmiş,⁹⁹ böylece metin tenkidine önem vermiştir. Ebûbekir el-Kaysarî ise nüsha farklılıklarına temas etmemiştir.

Netice itibariyle, Ebûbekir el-Kaysarî'nin şerh metodu; kavlühü sistemi, hâşiye açıklamaları, metin harekelemedeki titizliği, gerektiğinde kısaltmalara başvurması, ayrıntılı biyografik tanıtımları, tabaka tespitindeki hassasiyeti ve sarf-nahiv temelli dil tahlilleriyle klasik hadis şerh geleneğinin güçlü bir temsilini sunmaktadır. Buna karşılık Ali el-Kârî, şerhinde metin tertibine, mezhebî yorumlara ve nüsha farklılıklarına daha fazla önem vermekte, ayrıca yer yer İbn

93 Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker*, s. 140-141.

94 Ebû'l-Adl Zeynüddin Kâsım b. Kutluboğa b. Abdillâh es-Sûdûnî el-Cemâli el-Mısırî, *el-Kavlu'l-mübteker alâ Şerhi Nuhbeti'l-fiker*, nşr. Abdülhamid Derviş, Beyrut, Dâru'l-Fârâbî, 2008, s. 45.

95 Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker*, s. 227.

96 *a.g.e.*, s. 283.

97 Kasım b. Kutluboğa, *el-Kavlu'l-mübteker alâ Şerhi Nuhbeti'l-fiker*, s. 128.

98 Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker*, s. 278.

99 Örnek olarak bk. *a.g.e.*, s. 142, 145, 148, 151, 178, 184.

Hacer'e ve çoğunlukla da *Nüzhe* üzerine haşiye yazan önceki müelliflere yönelik tenkitleriyle dikkat çekmektedir. Ali el-Kârî'nin bu eleştirel tavrı, kimi zaman dilsel ayrıntılar, kimi zaman da metodolojik yaklaşımlar üzerinden ilmî bir muhasebe niteliği taşır. Onun şerhi, özellikle tenkitçi tavrı, nüsha farklılıklarını dile getirme ve tecihleriyle bir "hoca el kitabı" hüviyetindeyken; Kaysarî'nin çalışması, râvi biyografileri ve dil incelemelerine verdiği ağırlık sayesinde daha çok "talebeye yönelik" öğretici bir metin görünümündedir. Böylece aynı metin üzerinden kaleme alınan bu iki şerh, hadis şerhçiliğinde hem yöntem hem de hedef kitle bakımından farklı yaklaşımların mümkün olduğunu ortaya koymaktadır: Ali el-Kârî'nin tenkitçi ve muhasebeci yaklaşımı ile Ebûbekir el-Kaysarî'nin tadrîs ve talim odaklı üslubu, bu çeşitliliğin en somut örneklerini teşkil etmektedir.

Sonuç

İbn Hacer el-‘Askalânî'nin *Nuhbetü'l-fiker*'i ve şerhi olan *Nüzhetü'n-nazar*'ı, hadis usûlü tarihinin en çok okunan ve en çok şerh edilen metinlerinden biridir. *Nuhbetü'l-fiker*'in özlü yapısını ilmî derinlikle açıklayan bu şerh, yalnız Memlûk Kahiresi'nde değil kısa süre içerisinde Osmanlı ilim dünyasında da yankı bulmuş ve zamanla medrese tedrisatının merkez metinlerinden biri haline gelmiştir. Osmanlı uleması, *Nüzhe*'yi hem bir tadrîs metni olarak değerlendirmiş hem de üzerine şerh, haşiye, tercüme ve nazım türlerinde çok sayıda telif vererek onu kendi ilmî birikimiyle yeniden yorumlamış ve böylece hadis usûlü eğitiminde kalıcı bir gelenek oluşturmuştur. Bu çerçevede *Nüzhetü'n-nazar*, Osmanlı hadis usûlünün hem süreklilik hem de özgünlük boyutunu gösteren en önemli eserlerden biri olarak değerlendirilmiştir.

Bu geleneğin nispeten az tanınan halkalarından biri, Ebûbekir el-Kaysarî'nin *Tavzîhu't-tavzîh* adlı çalışmasıdır. Zira müellifin hayatına dair kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşılamamış olup eser günümüzde yalnızca yazma nüshalarıyla varlığını sürdürmektedir. Yapılan tespitlere göre eserin dört yazması mevcuttur. Bunlar, Konya Karatay Yusuf Ağa Yazma Eser Kütüphanesi, Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi ve Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi'nde kayıtlıdır. Söz konusu yazmalar tertip ve yazı özellikleri bakımından (kırmızı mürekkeple "kavlühû" ibaresinin işleniş, metin-şerh yerleşimi, hâmiş notları, kimi nüshalarda boş bırakılan *Nüzhe* ibareleri vb.) eserin okutulan bir şerh olarak dolaşımda bulunduğunu göstermektedir.

Metodolojik bakımdan el-Kaysarî, "kavlühû" sistemiyle *Nüzhe*'den ihtiyacı kadar ibareyi alıp açıklamaya yönelir; haşiye tarzı notlarla yer yer ayrıntılandırır; râvi biyografileri ve tabaka tespitlerine geniş yer verir; sarf-nahiv temelli

dil tahlilleriyle metnin anlam katmanlarını açar. İbn Hacer'in bazı konularda örnek vermediği yerlerde müstakil örneklere başvurması, şerhin öğretici niteliğini güçlendirir. Bu bakımdan *Tavzîhu't-tavzîh*, tadrîse elverişli, "talebeye yönelik" bir şerh hüviyeti niteliğindedir. Bununla birlikte, metin tenkidi bakımından dikkat çeken iki sınırlılığı da vardır: Birincisi, Ali el-Kârî'nin şerhinde sıkça görülen "ve fî nüsha/vefî ba'zi'n-nusah" tarzı nüsha farklılıklarına düzensiz biçimde temas edilmemesi; ikincisi, önceki şerh ve hâşiyelerle terminolojik ve metodolojik tenkitlere çok sınırlı yer verilmesidir. Ali el-Kârî'nin şerhi, metin tertibini düzenleyen yaklaşımı ve nüsha farklılıklarını mukayeseye açan eleştirel tavrıyla daha çok "hoca el kitabı" görünümündeyken; el-Kaysarî'nin çalışması ayrıntılı biyografik ve dilsel tahlilleriyle "öğretici/tedris" eksenini belirginleştirir.

Sonuç olarak *Tavzîhu't-tavzîh*, Osmanlı hadis usûlü geleneğinde *Nüzhetü'n-nazar* şerhleri arasında didaktik katkısıyla öne çıkan, yazmalarıyla tedris dolaşımını belgeleyen ve klasik metnin anlaşılmasına somut örneklerle ışık tutan bir çalışmadır. Eser özellikle *Nüzhe* ibarelerini kolaylaştırma gayretiyle dikkat çeker; zor ve girift pasajları sadeleştiren açıklamalarından, öğrencilerin metni daha rahat anlamasına yardımcı olduğu anlaşılmaktadır. Nüsha farklarına ve önceki hâşiyelerle eleştirel tartışmalara sınırlı yer vermesi, onu metin tenkidi açısından ihtiyatla kullanmayı gerektirse de öğretim amaçlı açıklamalar, râvi merkezli değerlendirmeler ve dil tahlilleri bakımından kayda değer bir başvuru değeri taşır. Mevcut dört nüshanın birlikte değerlendirilmesi yalnızca eserin sağlam bir ilmî neşrine zemin hazırlamakla kalmayacak, aynı zamanda Osmanlı'daki *Nüzhe* şerhçiliğinin "tenkitçi" ve "öğretici" uçları arasındaki metodolojik farklılıkları daha berrak biçimde ortaya koyacaktır. Bu bakımdan *Tavzîhu't-tavzîh*'in tahkik edilip ilim dünyasına kazandırılmasının, hem *Nüzhe*'nin doğru anlaşılmasına hem de Osmanlı hadis usûlü literatürünün bütünlüğünün ortaya konmasına bir katkı sağlaması beklenmektedir.

Kaynakça

Ali el-Kârî, Ebû'l-Hasan Nureddîn Ali b. Sultân Muhammed el-Herevî el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker*, İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli Koleksiyonu, 00378.

_____, *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker*, nşr. Muhammed Nizâr Temîm - Heysem Nizâr Temîm, Beyrut, Dâru'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, ts.

Altuntaş, Mustafa Celil, "Osmanlı Döneminde Hadis İlmî", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2018.

_____, “Risâle fi Usûli’l-Hadis’in İmam Birgivi’ye Aidiyeti”, *Balıkesirli Bir İslam Âlimi İmam Birgivi*, Balıkesir, Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kent Arşivi Yayınları, 2021.

Altuntaş, Mustafa Celil – Zhamashev, Azamat, “Ömer Çelebi’nin Usûli Hadîse Dair Risâlesinin Tahlil, Tercüme ve Tahkiki”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 22(1), Mart 2022; <https://doi.org/10.33415/daad.1048211>.

Ayaz, Kadir, “Köprülülerin Şam, Mısır ve Hicâz Ulemâsı ile Münasebetlerinin Osmanlı Hadis Çalışmalarına Yansımaları (İcâzet ve Kütüphane)”, *Sahn-ı Semân’dan Dârülfünûn’a Osmanlı’da İlim ve Fikir Dünyası (Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler) - XVII. Yüzyıl*, ed. Hidayet Aydar - Ali Fikri Yavuz, İstanbul, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2017.

_____, “Hadis İlimlerinin Tadrîsâtı Açısından Osmanlı Dârulhadisleri”, *Osmanlı Araştırmaları*, 47(47), Nisan 2016; <https://doi.org/10.18589/oa.582931>.

Beyler, Muhammet, “Kemalpaşazâde’nin Hadis Istılahlarına Dair Risalesi: Tahkik, Tercüme ve Tahlil”, *Osmanlı’da İlm-i Hadis*, ed. Zekeriya Güler vd., İstanbul, İSAR Yayınları, 2020.

Cihan, Sadık, “Osmanlı Devrinde Türk Hadisçileri Tarafından Yazılan Usulü Hadis Eserleri, Risâleleri ve Nuhbetü’l-Fiker Üzerine Yapılan Şerh ve Tercüme”, *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, 1, 1975.

Ebûbekir el-Kaysarî, *Tavzihu’t-tavzih*, Konya, Yûsuf Ağa Kütüphanesi, 120703.

_____, *Tavzihu’t-tavzih*, İstanbul, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Nuruosmaniye Koleksiyonu, 173261.

_____, *Tavzihu’t-tavzih*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Rıza Paşa Koleksiyonu, NEKAY01028.

_____, *Tavzihu’t-tavzih*, Çorum, Hasan Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, 122826.

Engin, Sezai, “Hadis Literatüründe Hâşiyeler: Nuhbetü’l-fiker ve Nüzhetü’n-nazar Üzerine Yapılan Hâşiyeye Çalışmaları Bibliyografyası”, *Hadis ve Siyer Dergisi* 1(1), 2015.

İbn Hacer, Ebü’l-Fadl Ahmed b. Ali el-‘Askalânî, *Nüzhetü’n-nazar fî tavzihî Nuhbeti’l-fiker*, nşr. Abdullah b. Dayfullah, Riyâd, Matba’atü Sefir, 1429/2008.

İbn Kutluboğa, Ebü’l-Adl Zeynüddîn Kâsım b. Kutluboğa b. Abdillâh es-Sûdûnî el-Cemâlî el-Mısırî, *el-Kavlu’l-mübteker alâ Şerhi Nuhbeti’l-fiker*, nşr. Abdülhamid Derviş, Beyrut, Dâru’l-Fârâbî, 2008.

İmamoğlu, Taha, “Anadolu’da Usul Çalışmaları: Ramazanzâde Abdünnâfi İffet Efendi’nin Nuhbetü’l-Fiker Şerhi: *el-Eserü’l-Mu‘teber fî Tercemeti Nuhbeti’l-Fiker*”, *Uluslararası Katılımlı Sempozyum: Anadolu’da Hadis Geleneği ve Daru’l-Hadisler*, ed. Muhittin Düzenli, Çankırı, Çankırı Belediyesi, 2011.

Karacabey, Salih, “XV. ve XVI. Asır Osmanlı Medreselerinde Hadis Öğretimi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(1), Ocak 1992.

Kutlay, Halil İbrahim, “Hadis Usulünde Muhtasar Risaleler ve İmam Birgivi’nin Hadis Usulü Risalesi”, *Balıkesirli Bir İslam Âlimi İmam Birgivi*, ed. Mehmet Bayyigit vd., Balıkesir, Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kent Arşivi Yayınları, 2021.

Özben, Zübeyde, “Hanefiler’in Mukaddime Temelli Hadis Usulü Literatürüne Katkısı”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, 36, Aralık 2016; <https://doi.org/10.26570/isad.327028>.

Özüdoğru, Bekir, “Kara Halil Efendi ve Nüzhe Hâşiyesi Özelinde Osmanlı Dönemi Hadis Usûlü Literatüründe Hâşiyeye Yazıcılığı”, *Hitit İlahiyat Dergisi* 21(1), Haziran 2022; <https://doi.org/10.14395/hid.1074150>.

Sarı, Necmi, “İsmail Hakkı Bursevî’nin Şerhu Nuhbeti’l-fiker Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2017.

Şahin, Kamil, “Ahmed Feyzi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*; <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahmed-feyzi> [Erişim Tarihi: 07.10.2025]

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilâtı*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.

Araştırmacıların Katkı Oranı

Araştırmacıların her birisinin mevcut araştırmaya katkısı %50 oranındadır.

Çatışma Beyanı

Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

